

УДК 94(477):329.275:528.94.1894/1914

*Нікічук Вікторія,
магістрантка II року навчання, кафедра історії України*

КАРТОГРАФІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано обґрунтування ідеї соборності українських земель в кінці ХІХ – початку ХХ ст. на історичних картах. Особливу увагу зосереджено М. Грушевському та його учням – С. Рудницькому та М. Кордубі. Досліджено їх внесок у визначення українського державного кордону, ідеї цілісності українських земель, при цьому виявлено, що основним критерієм для них були етнічні території як фактор соборності.

Ключові слова: соборність, історична карта, етнічні українські території, М. Грушевський, С. Рудницький, М. Кордуба.

Картографическое обоснование соборности украинской земель в конце ХІХ – начале ХХ в.

В статье проанализированы обоснования идеи соборности украинских земель в конце ХІХ – начале ХХ в. на исторических картах. Особое внимание сосредоточено М. Грушевскому и его ученикам – С. Рудницкий и М. Кордубе. Исследован их вклад в определение украинской государственной границы, идеи целостности украинских земель, при этом выявлено, что основным критерием для них были этнические территории как фактор соборности.

Ключевые слова: соборность, историческая карта, этнические украинские территории, М. Грушевский, С. Рудницкий, М. Кордуба.

Cartographic submission of the association of ukrainian lands at the end of the XIX – beginning of the XX century

The article analyzes the justification of the idea of the unity of Ukrainian lands in the late nineteenth and early twentieth centuries. on historical maps. Particular attention is paid to M. Hrushevsky and his students S. Rudnitsky and M. Kordubi. Their contribution to the definition of the Ukrainian state border, the idea of the integrity of Ukrainian lands was investigated, while it was found that ethnic territories were the main criterion for them as a factor of unity.

Keywords: catholicity, historical map, ethnic Ukrainian territories, M. Hrushevsky, S. Rudnitsky, M. Korduba.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. територія українських земель була поділена між сусідніми державами – Австро-Угорщиною та Російською імперією. Перебуваючи під владою сусідніх держав, Україна не мала змоги окреслити свою національну територію як окрему геополітичну чи, навіть, географічну одиницю, а отже, і претендувати на незалежність та створення власної держави.

Питання окреслення української національної території, визначення українських етнічних меж та соборності українських земель особливо актуально постало в кінці XIX ст., з етапом консолідації української нації та відтворенні української державності. Внаслідок цього необхідно було наочно показати кордони майбутньої української держави, у тому числі представити Україну як цілісну політичну одиницю, тому постало питання створення історичних карт України.

Напередодні Першої світової війни, у часи так званої «другої весни народів», у Європі з'явилася можливість для створення нових незалежних країн, у т. ч. і самостійної України. Тому виникла необхідність на науковому рівні обґрунтувати основні аспекти формування Української держави (окремішня мова, багата культура, єдиний народ, суцільна національна територія тощо). На початку XX ст. етнічний фактор відіграє ключову роль в обґрунтуванні соборності українських земель, визначенні кордонів української держави. Саме етнічна територія українців

була основною підвалиною для розбудови держави⁶¹. Українська етнічна територія визначалася межами, де український народ проживає та переважає, а відповідно потребувала у єднанні.

У 1907 р., працюючи в Науковому Товаристві імені Т.Г.Шевченка (НТШ), у М.Грушевський, обґрунтував необхідність створення карти українських етнічних земель⁶²

«Наше люде займають великі краї: в один бік на Чорне море, в другий – на Кавказ, над Кубані, а третій над Припеть та Буг і в гори Карпатські, за російську границю – все жив наш народ, наші люде. Здовж буде того краю верстов більше як тисяча, а в шир верстов на 50, на 600. Більша частина нашої землі в Російській державі: губернії Київська, Подільська та Волинська, Чернігівська, Харківська та Полтавська, Херсонська та Катеринославська й інші околиці, де живуть наші люде (в Холмщині, на Бесарабії, в Таврії, на Кубані, та на других місцях). Всього нашого буде народу більше як 30 міліонів, а того в Росії більше як 25 міліонів».

З цією метою було організовано спеціальну комісію для збирання та опрацювання статистичного матеріалу. У ній активно працювали С.Рудницький та В.Геринович⁶³.

С. Рудницький як його учень, підтримав ідею М.Грушевського щодо написання книги з географії України для відображення цілісності українських земель в географічному вимірі. У 1905р. він у листі до історико-філологічного відділу НТШ повідомляв про те, що через кілька років планував написати географію України-Руси і вже збирає до неї матеріали. Це мав бути науково-популярний курс, написаний для широкого кола читачів. С.Рудницький за чотири роки зібрав значний матеріал з даної

---

⁶¹ Цюцюра Л.Ю. Оглядова карта українських земель С.Рудницького: особливості розроблення і видання (1914-1921 рр.). / Людмила Цюцюра // Вісник геодезії та картографії. – 2010. – №5(68). – С.42-44.

⁶² Українські етнічні землі за Михайлом Грушевським [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ex.ua/78125233> (21.11.2017)

⁶³ Цюцюра Л.Ю. Оглядова карта українських земель С.Рудницького: особливості розроблення і видання (1914-1921 рр.). / Людмила Цюцюра // Вісник геодезії та картографії. – 2010. – №5(68). – С.42-44.

тематики, опрацював і подав на розгляд історико-філологічному відділу НТШ у Львові. Однак видання книги не відбулося. М. Грушевський порадив переробити книгу для видавництва «Лан» у Києві. С.Рудницький повідомляв М. Грушевського у листі від 28 жовтня 1909 р. про те, що склав детальний план книги – «Популярної географії України-Руси». Восени 1910 р. з'явилася друком лише перша її частина – «Коротка географія України. Фізична географія». За словами автора «...текст вийшов страшно пошматований похибками і пропущеними і виконання карти віддано нефаховим рукам. Друга частина рукописи затрималась...». Пізніше С.Рудницький доопрацював книгу і видав її повністю у 1914 р. у видавництві Українського педагогічного товариства у Львові.

До останнього видання С. Рудницький планував включити додатки у вигляді 10 ілюстрацій та шести карт. Це були б характерні краєвиди з різних частин України: з Чорногори в Карпатах, з квітучого Полісся, подільських ярів, Кримської Рив'єри, Західного Кавказу тощо. Додатково планував додати ще 100 малих ілюстрацій на півсторінки.

На початку ХХ ст. за державним кордоном України внаслідок різних причин залишилися території, які освоювали й посідають донині українці суцільним етнографічним масивом, особливо в сільській місцевості. Критерієм для такого означення може бути передусім мова старшого покоління корінного населення, культурно-побутові, етнологічні прикмети, форми побуту, в окремих випадках і релігія. Саме з цього виходили відомі дослідники С. Рудницький, М. Кордуба.

Степан Рудницький так писав про це ще 1910 року: «Ми, українці, земля, де живемо, зветься Україна, чи вона під Російською державою, чи під Австрійською, чи під Угорщиною. Бо хоч і ділять її кордони, хоч розірвана вона на шматки, але ж один народ, що її заселяє, з одною мовою, вдачею та звичаями. Та не тільки народ лічить українську територію в одну цілісність. Україна також з нинішніх оглядів мусить бути вважана за виразно означену одноцільну територію серед інших територій Європи.

Навіть серед залежних держав мало таких, щоб могли зрівнятися з українською такою географічною особливістю».

Під час розроблення етнічної карти України С. Рудницький спирався на досвід своїх попередників, учених-географів, котрі у картографічних працях зображували етнічні межі території України. Були це як українські, так і чужоземні науковці. Вони зображали українські землі в основному у складі територій інших націй, а пізніше, зокрема Г. Величко, В. Геринович, створювали карти виключно із зображенням поширення українського етносу.

Етнографічні (етнічні) карти, розроблені С. Рудницьким, з'явилися дещо пізніше. Перша з цих карт була видана у 1914 р. у Відні під назвою «Ethnographische Übersichtskarte der Ukraina» («Етнографічна оглядова карта України») як додаток до книги «Ukraine und die Ukrainer» («Україна і українці») ⁶⁴. Повторне видання німецькою мовою цієї книги разом з картою було здійснене у Берліні (1915 р.), перевидання італійською – у Римі (1914 р.). Українською карта окремо була видрукувана у Відні, а у Львові вона з'явилася у праці «Україна – наш рідний край» (1917, 1921 рр.) ⁶⁵

Таким чином С. Рудницький став одним з перших розробників історико-географічних карт України. Цю роботу він не полишив вже на новому етапі творчості в Українському науково-дослідному інституті географії та картографії в УСРР в 20-х рр. ХХ ст., де завдяки йому Україну чи не вперше було представлено у картографічних працях як цілісну просторову одиницю. Саме це стало початком розвитку національної картографії. В своїй статті «Завдання Українського географічного інституту та його

---

⁶⁴ Рудницький С. Етнографічна оглядова карта України (1914) / Цюцюра Л.Ю. Оглядова карта українських земель С. Рудницького: особливості розроблення і видання (1914-1921 рр.). / Людмила Цюцюра // Вісник геодезії та картографії. – 2010. – №5(68). – С. 46

⁶⁵ Цюцюра Л.Ю. Оглядова карта українських земель С. Рудницького: особливості розроблення і видання (1914-1921 рр.). / Людмила Цюцюра // Вісник геодезії та картографії. – 2010. – №5(68). – С.42-44

видавництв»⁶⁶ він охарактеризував становище української географічної науки або реальне її формування. Особливо наголошував дослідник на необхідності картографування українських земель, видання різноманітних карт та якнайшвидшого комплексного дослідження усіх українських земель. Серед пріоритетних напрямків роботи Інституту С.Рудницький називав і підготовку висококваліфікованих фахівців у галузі географії та картографії⁶⁷.

Не менш вагомий вклад дослідженні цього напрямку зробив інший учень М.Грушевського – М.Кордуба. Карти, що вміщені М. Кордубою в його історико-географічні праці, крім того, що «унаочнюють» зміст текстуральної частини досліджень, вносять, як відомо, додаткове смислове навантаження. 1912 р. вчений зробив певне узагальнення своїх праць і, базуючись значною мірою на матеріалах перепису населення 1897 р. (для частини українських земель Росії) і 1910 р. (для частини українських земель в Австро-Угорщині), видав «Географічний атлас» із 24 різноматематичних карт (атлас витримав ще два видання – 1914 та 1922 рр.)⁶⁸. «Географічний атлас» був першим українським навчальним атласом. Атлас уміщує 24 основні та 11 додаткових, присвячених вивченню географії світу. Материки зображені фізичними картами з додатковими картами політичного устрою. Європа подана детальніше – вісім сторінок відведено для відображення європейських країн. Крім цього на окремому розвороті розміщено

---

⁶⁶ Рудницький С. Л. Завдання Українського географічного інституту і його видавництв / Степан Рудницький // Зап. Укр. НДІ географії та картографії. – Х., 1926. Вип. 1. – С.231-232

⁶⁷ Творець географічної науки в Україні – Степан Рудницький. [Електронний режим]. – Режим доступу:

<http://www.parafia.org.ua/biblioteka/kultura/shenderovskyj-nehaj-nehasne-persha/tvorets-heohrafichnoji-nauky-v-ukrajini-stepan-rudnytskyj/>
(20.11.2017)

⁶⁸ Кордуба М. Географічний атлас. – Спеціалізовані та архівні фонди НБУВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/sk/show/show_001/e_new.html
(21.11.2017)

загально географічну карту України масштабу 1 : 4 750 000, що дає змогу відобразити всі українські етнічні землі. Загальний обсяг атласу – 24 сторінки. На другій – четвертій сторінках обкладинки атласу вміщено пояснювальний текст про Сонце, Зоряне небо і Земну кулю⁶⁹.

М.Кордуба розумів значення досліджень історико-географічної проблематики України, і не лише наукове, освітнє і загальнокультурологічне, а й передусім державно-політичне: «Ні яка держава не зможе розбудуватися та існувати, якщо нація-державотворець не усвідомить простої істини: нація без держави не існує так само, як держава не існує без території». Тому географію населення, його територію і точне її географічне визначення (делімітацію) на площинах карт М.Кордуба відносить до першорядних і актуальних завдань як історичної географії України, так і національного картографування⁷⁰

Отже, картографування та розроблення карт як історичних, географічних чи етнографічних сприяли наочному обґрунтуванню ідеї соборності українських земель. Дослідники, створюючи карти початку ХХ ст., відображали, перш за все, територію майбутньої української держави, показували її цілісність та колорит. М. Грушевський та його учні за основу брали етнічний показник і визначали межі української держави в залежності від проживання українського народу – «в один бік на Чорне море, в другий – на

---

⁶⁹ Електронний атлас – важливий етап сучасної картографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://asyan.org/potr/Міністерство+освіти+i+науки+України+Мала+академія+наук+України+Нововоронцовське+районне+наукове+товариство+секція+“+Географічне+краєзнавство”+Сучасний+підхід+до+картографування+території+України.+Краєзнавчий+атлас+Нововоронцовщини/p+art-3.html> (20.11.2017)

⁷⁰ Федорів І. Мирон Кордуба як вчений: життя і діяльність [Електронний ресурс] / Ірина Федорів // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – Випуск 2 (14). – С.11-22. – Режим доступу: <http://ukr-tur.narod.ru/istoukrgeo/allpubl/postati/myrkorduba.htm> (21.11.2017)

Кавказ, над Кубані, а третій над Прип'ять та Буг і в гори Карпатські». Звісно, етнічні межі виходили за межі сучасної української держави, проте, на початку ХХ ст. вчені обґрунтовували соборність українських земель виходячи з етнографічного принципу.

Науковий керівник – *Бачинська Олена Анатоліївна*,
завідувач кафедри історії України, доктор історичних наук.